

BİR SİYASİ HAMLE OLARAK BOMBAY EĞİTİM TAHKİKATI

Mahmut Cihat İzgi*

Öz: Kasım 1819’da Bombay valiliğine atanan Mountstuart Elphinstone göreve başladıktan kısa bir süre sonra bölgede güçlü bir eğitim sistemi tesis etmek için harekete geçti. Eğitimin dönüştürücü rolüne inanan ve bunu farklı mecralarda dile getiren yeni vali, Bombay Hükümeti ve Bombay Eğitim Cemiyeti kanalıyla geleneksel Hindu eğitim kurumlarını himaye etmeye çalışarak bölgedeki İngiliz hâkimiyetine karşı oluşabilecek tehditleri ortadan kaldırmayı amaçladı. Yeni fatihlere karşı yerli halkın tutumunu değiştirmeye çalışan ve bir uzlaşma siyaseti benimseyen Elphinstone, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’nin Londra ofisinden James Mill ve Bombay vali meclisinden Francis Warden’ın ciddi eleştirilerinin hedefi haline geldi. Çabaları Londra tarafından “gereksiz” görülen Elphinstone eğitim politikalarının meşruluğunu kanıtlamak için Aralık 1823’te kapsamlı bir tutanak kaleme aldı ve tutanağında bir eğitim tahkikatı yapılmasını önerdi. Bu çalışma, bahsi geçen tutanağın ve tahkikatın asıl amacının eğitimden ziyade siyasi bir hamle olduğunu göstermeye gayret edecektir.

Anahtar Kelimeler: Mountstuart Elphinstone, Bombay Eğitim Tahkikatı, Francis Warden, Bombay Eğitim Cemiyeti, James Mill

THE BOMBAY EDUCATIONAL SURVEY AS A POLITICAL MOVE

Abstract: Mountstuart Elphinstone was appointed as Governor of Bombay in November 1819 and after that he immediately attempted to build an education system in the region. Believing in the transformative role of education and expressing this in different media, the new governor made an effort to protect traditional Hindu educational institutions through the Bombay Government and the Bombay Education Society, aiming to eliminate threats that may arise against British domination in the region. Trying to change the attitude of the indigenous people towards the new conquerors and adopting a policy of conciliation, Elphinstone became the target of serious criticism from James Mill

* Arş. Gör. Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-4031-443X, cizgi@sakarya.edu.tr. Araştırmacı TÜBİTAK BİDEB 2214/A Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Burs Programı kapsamında desteklenmektedir.

of the London office of the East India Company and Francis Warden of the Bombay governor's council. His efforts were called "useless" by London, and to prove the legitimacy of his educational policies, he penned a comprehensive minute in December 1823 and in this minute he recommended an educational survey in the Presidency. This study will claim that the report and the survey were a political move and will try to show that these steps political motives rather than education.

Keywords: Mountstuart Elphinstone, The Bombay Educational Survey, Francis Warden, The Bombay Education Society, James Mill

GİRİŞ

1931-32 yılları arasında Londra'yı ziyaret eden ve çeşitli temaslarda bulunan Mahatma Gandhi, 1931 yılının Ekim ayında Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsünün himayesinde Chatham House'da bir konuşma yaptı. Seçkin bir davetli grubu karşısında konuşan Gandhi; Müslüman, Hindu, Sih ilişkilerine, Dalitlerin durumuna ve yoksulluk meselesine değindi. Halkın büyük bir bölümünün köylerde yaşadığına dikkat çeken Gandhi, derinleşen yoksulluğun giderilmesi için bazı çözüm önerilerinde bulundu. Yoksulluğa karşı sunduğu reçetelerden biri de eğitimdi.¹

Eğitim konusunda sömürge idaresini suçlayan Gandhi, şirket ve şirketin faaliyetlerine son verilmesinin akabinde Britanya İmparatorluğunun hâkimiyeti altında Hint eğitim sisteminin zayıfladığını vurguladı. Mevcut eğitim kurumlarını ve sistemini "güzel bir ağaca" benzeten Gandhi sömürge idarecilerinin ağacı sökmeye çalıştıklarını ifade ederek "elli veya yüz yıl" öncesine kıyasla okuma yazma oranının ciddi manada düştüğüne dikkat çekti.² Ona göre İngilizler, köy okullarını "yeterli görmemişler" ve bir "reform" programı oluşturmuşlardı. Bu program kapsamında okulların belli standartlara sahip olması gerektiğini ifade eden idareciler ve misyonerler buldukları bölgelerde eğitim sisteminin durumunu tespit etmek amacıyla tahkikatlar yaptırmış ve koy-

¹ "Speech at Chatham House Meeting", *The Collected Works of Mahatma Gandhi*, 54, 13 October 1931 - 8 February 1931, New Delhi: Publications Division Government of India, 1999, s. 53-66; Dharampal, *The Beautiful Tree: Indigenous Indian Education in the Eighteenth Century*, New Delhi: Biblia Impex, 1983; s. 346-383; M. K. Gandhi, "The Future of India", *International Affairs*, November, 1931, 10/6, s. 721-739.

² "Speech at Chatham House Meeting", s. 59; Dharampal, *The Beautiful Tree*, s. 346; M. K. Gandhi, "The Future of India", s. 727.

dukları standartları karşılamayan okulları tanımamışlardı. Öte yandan onların belirlediği ölçülerde okul açmak da masraflı bir işti. Netice itibariyle Gandhi'ye göre köy okulları sömürge idarecileri tarafından "kökünden sökülmişti".³

Gandhi'nin bu sözlerine itiraz Dakka Üniversitesi'nin eski rektör yardımcısı ve 1918-1930 yılları arasında İngilizler tarafından kurulan çeşitli eğitim komitelerinde başkan veya üye olarak görev alan Philip Joseph Hartog'dan (1864-1947) geldi. İki isim arasında bir tartışmaya neden olan bu mesele ilk olarak mezkûr toplantıda Hartog'un Gandhi'ye yönelttiği sorularla başladı.⁴ Daha sonra iki isim beş altı hafta kadar bu konuda yazıştılar.⁵ Hartog kısa bir süre sonra Gandhi ile Londra'da bir mülakat yaptı ve bu konudaki görüşlerini sormayı ihmal etmedi.⁶ İkili bir süre daha Hint eğitim sistemi hakkında yazışmaya devam etti.

Gandhi'nin sözlerinin asılsız olduğunu ifade eden Hartog, Gandhi'den iddialarını destekleyecek kanıtlar istedi. Gandhi ise 1920'de *Young India* dergisinde yayımlanan *The Decline of Mass Education in India* ve *How Indigenous Education Was Crushed in the Punjab* başlıklı makaleleri Hartog'a gönderdi.⁷ Ancak Hartog makaleleri yetersiz buldu ve Gandhi'nin konuşmasını destekleyecek bir bilgi göremediğini söyledi. İki isim arasında yazışmalar devam ederken Hartog meseleyi İngiliz tarihçi Edward J. Thompson'a da sordu. Thompson başta Gandhi'nin iddiasının geçerli olmadığını söylemesine rağmen Kasım 1931'de gönderdiği mektupta "muhtemelen Hindistan'daki yerel eğitim sistemini küçümsediğini" ifade ederek çekincelerini belirtti. Hartog'a bazı kaynaklar öneren Thompson mektubunun sonuna şu notu iliştiirmeyi ihmal etmedi: "yerel okullara kötü niyetli bir şekilde zarar verdiğimizize inanmıyorum."⁸

Hartog ile yaptığı mülakatta "Hindistan'a döndüğünde başka kanıtlar da sunabileceği" söyleyen Gandhi, Chatham House'da dile getirdiği iddiaları

³ "Speech at Chatham House Meeting", s. 59; Dharampal, *The Beautiful Tree*, s. 346.

⁴ "Speech at Chatham House Meeting", s. 61-62.

⁵ "Correspondence between Mahatma Gandhi and Sir Philip Artog", Dharampal, *The Beautiful Tree*, s. 346-383.

⁶ "Interview with Mr. Gandhi on December 2, 1931", Dharampal, *The Beautiful Tree*, s. 364-367.

⁷ Dharampal, *The Beautiful Tree*, s. 352-357; 357-360.

⁸ Dharampal, *The Beautiful Tree*, s. 362-363.

ispatlayamaması durumunda sözlerini geri alacağını söyledi.⁹ Ancak işler Gandhi'nin düşündüğü gibi gitmedi ve Gandhi ülkesine döndüğünde tutuklandı. Şubat 1932'de hapishaneden Hartog'a yazan Gandhi rahat bir ortama sahip olmadığını ifade ederek Profesör K. T. Shah'ın kaleme aldığı bir makaleye atf yaptı.¹⁰ Tüm bu yazışmalardan ve tartışmalardan sonra Hartog işin peşini bırakmadı ve Londra Üniversitesi Eğitim Enstitüsünde bu hususta dersler verdi. Birkaç memorandum yayımladıktan sonra, 1939 yılında mezkûr dersleri *Some Aspects of Indian Education Past and Present* başlıklı kitabında yayımladı.¹¹ Hartog çalışmalarının bir kopyasını Mayıs 1939'da Gandhi'ye de gönderdi.¹² Birkaç ay sonra Hartog'a cevap veren Gandhi görüşlerinin değişmediğini söyledi.¹³

Hulasa yukarıda Gandhi ve Hartog'un arasında yaşanan tartışmaya bakıldığında bazı hususların öne çıktığı görülmektedir. Gandhi yerel eğitim sisteminin parçalandığını, İngilizlerin yeni bir sistem inşa ederken mevcut kurumları görmezden geldiğini ifade ederken, Hartog buna şiddetle karşı çıktı. Gandhi'nin alt kıtada İngilizler tarafından yürütülen eğitim tahkikatlarına atf yapan ve yerel eğitim kurumları hakkında müspet görüşler açıklayan şirket idarecilerinin sözlerine yer vermesi dikkate değerdir.¹⁴ Örneğin H. T. Shah, Bombay Eyaletinde mevcut eğitim kurumlarının yeterli olduğuna dikkat çekerken dönemin vali meclisi üyesi G. L. Prendergast'ın görüşlerini aktarmıştı.¹⁵ İşte bu noktada, Gandhi ve Prendergast'ın iddia ettiği gibi bölgede güçlü bir eğitim geleneği varsa şirketin hâkimiyetindeki bölgelerde valiler ve idareciler neden bir eğitim tahkikatı yapma ihtiyacı hissettiler? Sırasıyla Madras, Bombay ve Bengal Eyaletlerinde valililerin talepleri doğrultusunda yürütülen bu çalışmalar gerçekten bölgede eğitim sisteminin durumunu tespit etmek adına mı yapıldı? Bu çerçevede çalışma, Bombay Eğitim Tahkikatı'nı, Londra ve Bom-

⁹ "Interview with Mr. Gandhi on December 2, 1931", Dharampal, *The Beautiful Tree*, s. 364-367.

¹⁰ Dharampal, *The Beautiful Tree*, s. 373-378.

¹¹ Philip Hartog, *Some Aspects of Indian Education Past and Present*, London: Oxford University Press, 1939.

¹² Dharampal, *The Beautiful Tree*, s. 380.

¹³ Dharampal, *The Beautiful Tree*, s. 382.

¹⁴ Gandhi tarafından dile getirilen bu iddia tarihçiler arasında hala önemli bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir. On sekizinci yüzyılda faaliyetlerine devam eden yerel okulların on dokuzuncu yüzyıldaki durumu hakkında bkz: Jana Tschurenne, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of the Colonial Education in India*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

¹⁵ "Minute by G. L. Prendergast", Kenneth Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India, 1817-1830*, London: Oxford University Press, 1957, s. 259.

bay'da Vali Elphinstone'un eğitim politikalarına karşı çıkan odaklar bağlamında inceleyecektir.

HİNDİSTAN'DA EĞİTİM TAHKİKATLARI

On sekizinci yüzyılın ilk yıllarında Danimarkalıların denetiminde, altkıtanın güney doğusundaki Tranquebar bölgesine gelen Alman Protestan misyonerler, misyon merkezleri kurmuşlar ve bölge hakkında çeşitli raporlar kaydetmişlerdi. Protestan misyonerler, Bartholomäus Ziegenbalg (1682-1719) ve Johann Ernst Grunndler (1677-1720) tarafından yazılan mektupların derlendiği *Malabarische Korrespondenz* isimli eser misyonerlerin bölgede eğitim konusunda bazı araştırmalar yaptıklarını göstermektedir. Bu mektuplar ve raporlar, on dokuzuncu yüzyılda yaygın hale gelecek "yerlilerin eğitim durumunu" anlatan metinlerin ilki olarak değerlendirilebilir. Alman misyonerlerin bu tür bir araştırma yapmalarının sebebi ise kuvvetle muhtemel davalarını yerli halka anlatmakta yaşadıkları zorluklarla alakalıydı ve davalarının propagandasını yaparken gençlere odaklanmanın daha mantıklı bir yol olduğunu fark ettiler.¹⁶ Bahsi geçen isimler, yerliler arasında Avrupa'da yaygın olan ilimlerin tahsil edildiğini söyleyerek on sekizinci yüzyılda Hint alt kıtasında bir eğitim geleneği olduğuna dikkat çektiler.¹⁷

Alman misyonerlerden bir asır sonra bu defa İngiliz Protestan misyonerler alt kıtaya doğru yola çıktılar. Bilhassa on sekizinci yüzyılın son çeyreği ve on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında şirket hâkimiyetindeki topraklarda misyonerlik faaliyetleri yürütmek için ciddi bir çaba sarf eden misyonerler şirketin misyonerlik karşıtı siyasetini değiştirmeye çalıştılar.¹⁸ Uzun bir mücadelenin ardından amaçlarına kısmen ulaşan misyonerler ve onların şirket içindeki "azizleri", şirketin parlamento ile yaptığı 1813 İmtiyaz Sözleşmesi'ne

¹⁶ Jana Tschurennev, *Empire, Civil Society*, s. 37.

¹⁷ Jana Tschurennev, *Empire, Civil Society*, s. 36; Andreas Gross, Y. Vincent Kumaradoss, and Heike Liebau (eds.), *Halle and the Beginning of Protestant Christianity in India*, 3 Volumes, Halle: Franckesche Stiftungen, 2006.

¹⁸ Misyoner karşıtı şirket siyasetine karşı ilk hamle 1793 İmtiyaz Sözleşmesi öncesinde başladı. İngiliz Protestan misyonerler ve onların şirket içindeki destekçileri sözleşmeye "dini maddeyi" eklemek istediler. Çeşitli lobi faaliyetleriyle şirket politikalarını etkilemeye çalışan misyonerler bu girişimlerinde başarısız oldular. Clapham tarikatına mensup Charles Grant ve William Wilberforce misyoner karşıtı politikalarını değiştirmeye çalışan önemli isimler olarak öne çıktılar.

bu konuda bir madde eklemeyi başardılar.¹⁹ Hiç şüphesiz Alman misyonerler gibi İngiliz, Amerikan ve İskoç misyonerler için de eğitim önemli bir gündem maddesiydi. İngiliz misyonerler gelişlerinden kısa bir süre sonra yerli halkla olan temaslarını arttırmak için 1817’de Kalküta Okul Kitabı Cemiyeti’ni kurdular.²⁰ Bengal’den sonra Madras’ta ve Bombay’da da benzer amaçlarla eğitim cemiyetleri kuruldu.²¹ Bu cemiyetlerin en önemli özelliği ilk olarak bölgede bir eğitim tahkikatı gerçekleştirmeleriydi. “Yerlilerin eğitim durumunu” tespit etmeye gayret eden bu çalışmalar mevcut okulların yetersiz olduğunu ve ıslah edilmeleri gerektiğini vurguladılar.²² Örneğin Madras Okul Kitabı ve Okul Cemiyeti’nin komite üyelerinden Vennelacunty Soob Row, Madras bölgesinde faaliyet gösteren okullar hakkında bir rapor hazırladı ve bu konuda cemiyeti bilgilendirdi.²³

Bahsi geçen tahkikatlarla ilgilenen sadece misyonerler ve eğitim cemiyetleri değildi. On dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’nin vergi tahsildarları da bu meseleyle ilgilenmeye başladı ve şahsi çabalarıyla bazı kayıtlar tuttular. Bu hususta iki önemli çalışma örnek olarak zikredilebilir. Bunlardan biri Madras bölgesinde görev yapan A. D.

¹⁹ 53 George III, Chapter 155 Section 43, s. 1138; Lynn Zastoupil and Martin Moir (eds.), *The Great Indian Education Debate: Documents Relating to Orientalist-Anglicist Controversy, 1781-1843*, London: Curzon Press, 1999, s. 90-93; Henry Sharp (ed.), *Bureau of Education, India, Selections from Educational Records Part I, 1781-1839*, Calcutta: Superintendent, Government Printing, India, 1920, s. 22; *The Law Relating to India, and the East India Company; with Notes and an Appendix*, London: William H. Allen, 1840, s. 172; “Fisher’s Memoir”, *Great Britain East India Company, Select Committee on the House of Common, I Public, Appendix to Report from the Select Committee of the House of Commons on the Affairs of the East India Company*, 1832; Penelope Carson, *The East India Company and Religion 1698-1858*, Woodbridge: The Boydell Press, 2012, s. 130-150; Sözleşmedeki ilgili madde için bkz: Penelope Carson, *The East India Company and Religion 1698-1858*, Appendix 4, s. 250; Julius Richter, *A History of Missions in India*, translated by Sydney H. Moore, New York, Chicago, Toronto: Fleming H. Revell Company, 1908, s. 149-161; Protestan misyonerlerin 1813 yılı faaliyetleri için bkz: *The Missionary Register, 1813*, London: 1816.

²⁰ “Fisher’s Memoir”, *Appendix to Report*, s. 210-211.

²¹ Madras bölgesindeki eğitim faaliyetleri ve bölgede kurulan cemiyet için bkz: Robert Eric Frykenberg, “Modern Education in South India, 1784-1854: Its Roots and Its Role as a Vehicle of Integration under Company Raj”, *The American Historical Review*, 91/1, (1986), s. 37-65; “Fisher’s Memoir”, *Appendix to Report*, s. 220-228; Bombay Eğitim Cemiyeti ve Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti için bkz: R. V. Parulekar (ed.), *Selections from Educational Records (Bombay) Part II, 1815-1840*, Bombay, Calcutta: Asia Publishing House, 1955.

²² Jana Tschurennev, *Empire, Civil Society*, s. 19; 37-38.

²³ Jana Tschurennev, *Empire, Civil Society*, s. 38; V. Venkata Gopal Row (ed.), *Life of Vennelacunty Soob Row (Native of Ongole), Translator of the Late Sudr Court, Madras, from 1815 to 1829*, As Written by Himself, Madras: Foster Press, 1873, s. 65-66.

Campbell tarafından hazırlanan rapordur.²⁴ İkinci ve konumuz açısından önemli olan rapor ise güney Konkan bölgesinde Thomas Best Jervis tarafından hazırlandı.²⁵ 1819 yılından itibaren bu konuda çalışmalar yürüten Jervis, 1823 yılında yine kendi çabalarıyla Güney Konkan Yerel Okul Cemiyeti'ni kurdu.²⁶ Ertesi yıl Jervis, kaleme aldığı raporları Bombay hükümetine göndererek Bombay Valisi Mountstuart Elphinstone'un emriyle başlayan ve bu çalışmanın da konusu olan Bombay Eğitim Tahkikatı'na katkı sağladı.²⁷

Hint alt kıtasında misyonerler ve şirket memurları tarafından hazırlanan bu raporlar eyaletlerdeki valilere de ilham verdi. Madras'ta Vali Thomas Munro, Bombay'da Vali Mountstuart Elphinstone ve Bengal'de Vali Lord William Bentinck mevcut eğitim kurumları, öğrenciler ve hocalar hakkında tahkikatlar yapılmasını talep ettiler. Madras Valisi Thomas Munro (görev süresi 1814-1827), 25 Haziran 1822 tarihinde kaleme aldığı *Eğitim Tutanağında* şirket hâkimiyetinde coğrafya, nüfus ve tarım gibi çeşitli alanlarda araştırmalar yapıldığını; ancak eğitim alanında herhangi bir adım atılmadığını ifade ederek bu konuda gerekli bilgilerin toplanması gerektiğini belirtti. Munro tutanağının sonunda “niyetinin yerliler tarafından kurulan okullara müdahale etmek olmadığını, amacının okulların işleyişini kolaylaştırmak olduğunu” söylemesi oldukça önemlidir.²⁸ Zira bu ifadeler Munro'nun da yerel okullar hakkında müspet fikirlere sahip olduğunu göstermektedir. Hulasa Munro, 1822 yılında kaleme aldığı bu metinle Madras Eyaleti'nde kapsamlı bir tahkikat yapılmasını emretti. Takriben dört yıl süren çalışmalar neticesinde Vali, 10 Mart 1826 tarihinde konuyla alakalı görüşlerini açıkladı.²⁹ Ona göre Madras bölgesindeki “*eğitimin durumu İngiltere ile mukayese edildiğinde daha düşük bir seviyede idi ancak birçok Avrupa ülkesinden daha iyi durumdaydı*”.³⁰

²⁴ A. D. Campbell, “On the State of Education of the Natives in Southern India”, *Transactions of the Literary Society of Madras*, 1/5, (1834), s. 350-360.

²⁵ R.V. Parulekar (ed.), *Survey of Indigenous Education on the Province of Bombay (1820–1830)*, Bombay: Asia Publishing House, 1951.

²⁶ Cemiyetin kuruluşu ve hükümet ile çeşitli konularda resmi yazışmaları için bkz: Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, s. 205-229.

²⁷ “Letter from T. B. Jervis”, 8 September 1824”, Parulekar, *Survey of Indigenous Education*, s. XIV-XV; s. 3-21.

²⁸ “Minute on the Education of the Natives of India, 25 June 1822”, *Appendix to the Report*, s. 349-350; Dharampal, *The Beautiful Tree*, s. 89-90. Bu konuyla alakalı Madras vilayetindeki diğer yazışmalar için bkz: Dharampal, *The Beautiful Tree*, s. 91-92.

²⁹ “Minute of Sir Thomas Munro, 10 March 1826”, Dharampal, *The Beautiful Tree*, s. 250-253; Munro'nun emriyle yapılan tahkikatın neticesinde hükümete gönderilen raporlar için bkz: Dharampal, *The Beautiful Tree*, s. 94-230.

³⁰ “Minute of Sir Thomas Munro, 10 March 1826”, Dharampal, *The Beautiful Tree*, s. 251;

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında alt kıtada yapılan bir diğer eğitim tahkikatı şirketin idari merkezi Bengal'de gerçekleşti. Vali Lord William Bentinck (görev süresi 1828-1835), Bengal'de devam eden eğitim tartışmalarının gölgesinde Protestan misyoner William Adam'ı bu iş için görevlendirdi. Adam, 1835-1838 yılları arasında gerçekleştirdiği çalışmaları bu süreçte yayımladı.³¹

TAHKİKAT ÖNCESİNDE BOMBAY'DA EĞİTİM MESELESİ

On dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında Hindistan'ın batı kıyılarındaki şirketin hâkimiyeti oldukça sınırlı bir alandıydı. Batı Hindistan'ın büyük bir bölümü Marata konfederasyonunun hâkimiyetindeydi ve 1799'da Meysûr Sultanı Tipû'nun şirket tarafından devrilmesinden sonra İngilizler ve Maratalar baş başa kalmışlardı. Tedrici bir şekilde Pune'deki Peşva'nın³² iç işlerine karışmaya başlayan şirket 1802'de Bassein Antlaşması ile Marata başkenti Pune'ye bir İngiliz temsilci gönderdi. Yıllar sonra Bombay valisi olacak Mountstuart Elphinstone bu sırada bölgeye geldi ve takriben on sekiz yıl farklı kademelerde temsilcilik yaptı.³³ Son olarak Pune'deki Peşva sarayına atanan Elphinstone Marata liderleri arasındaki çatışmaların gün be gün şahidi oldu. Konfederas-

Gönderilen raporlarla ilgili Hükümet Sekreterine iletilen değerlendirme için bkz. Dharampal, *The Beautiful Tree*, s. 231-249; Robert Eric Frykenburg, "Modern Education in South India, 1784-1854", s. 44.

³¹ William Adam, *Report on the State of Education in Bengal*, Calcutta: G. H. Huttman, Bengal Military Orphan Press, 1835; William Adam, *Third Report on the State of Education in Bengal, including Some Account of the State of Education in Behar, and A Consideration of the Means Adapted to the Improvement and Extension of Public Instruction in Both Provinces*, Calcutta: G. H. Huttman, Bengal Military Orphan Press, 1838; William Adam'ın tahkikatıyla alakalı yapılan değerlendirme için bkz: Joseph DiBona (ed.), *One Teacher, One School: William Adam's Report on Vernacular Education in Bengal*, Calcutta 1835-1838, Delhi: Biblia Impex Private Ltd., 1983; Alexander Duff, "Review of William Adam's 2nd and 3rd Reports on the State of Education in Bengal and Behar, 1836-1838", *Calcutta Review*, 2 (1844), s. 301-376.

³² Orta ve batı Hindistan'da Marata aşiret reislerinin oluşturduğu konfederasyonun başındaki hükümdarın vekili.

³³ Elphinstone'un hayatı ve kariyeri için bkz: T. E. Colebrooke, *Life of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, London: John Murray, 1884; T. E. Colebrooke, "Memoir of the Honourable Mountstuart Elphinstone", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 18 (1861), s. 221-344; R. D., Choksey, *Mountstuart Elphinstone: The Indian Years 1796-1827*, Bombay: Popular Prakashan, 1971; J. S. Cotton, *Mountstuart Elphinstone and the Making of South-Western India*, Oxford: Clarendon, 1896.

yon içindeki liderlerin anlaşmazlıklarından faydalanan şirket güçleri nihayet 1818'de Peşva idaresini ortadan kaldırdı.³⁴

Savaşın patlak vermesinin akabinde Dekken Hükümet Temsilciliği görevine getirilen Elphinstone bölgedeki en tecrübeli ve bilgi sahibi isimlerden biriydi. Yeni vali 1819'da bu görevinden ayrılmadan önce bölge hakkında bir rapor kaleme aldı ve bu raporda eğitim meselesine de değindi.³⁵ Sabık Peşva idaresindeki Brahman alimlerin desteklendiğini ifade eden yeni vali, benzer politikaların şirket tarafından da devam ettirilmesi gerektiğinin altını çizdi.³⁶ Misyonerlerin eğitim faaliyetlerine bu dönemde karşı çıkan ve bölgede “kırlan” hâkimiyetlerini güçlendirmek isteyen Elphinstone, 1819 yılının Kasım ayında valilik görevine atandıktan hemen sonra Bombay Eğitim Cemiyeti ile temaslarını artırdı. Fakir Avrupalı çocuklara kilise talimatları doğrultusunda “ulusal eğitim”³⁷ vermek amacıyla kurulan bu cemiyet daha sonra Avrasyalı çocukları da bünyesine kabul etmeye başlamıştı.³⁸ Bir süre sonra cemiyet başkanlığına seçilen Elphinstone yerlilerin eğitim alanında teşvik edilmesi hususunda önemli adımlar attı. Bunlardan ilki hiç şüphesiz onun destekleriyle

³⁴ Stewart Gordon, *The Marathas 1600-1818*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, özellikle Epilogue (1803-1818); S. M. Edwames, “Maratha Administration”, *The Cambridge History of India V British India 1497-1858*, nşr., H. H. Dodwell, New Delhi, 1958.

³⁵ Mountstuart Elphinstone, *Report on the Territories Conquered from the Paishwa, Submitted to the Supreme Government of British India*, Calcutta: At The Government Gazette Press, 1821, s. 74-76; “Report on the Territories Conquered from the Paishwa”, Calcutta, 1821, rpt. in G. W. Forrest, (ed.), *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honorable Mountstuart Elphinstone*, London: Richard Bentley and Son, 1884, s. 251-373.

³⁶ Lynn Zastoupil, “Mountstuart Elphinstone and Indian Education”, *Mountstuart Elphinstone in South Asia: Pioneer of British Colonial Rule*, ed., Shah Mahmoud Hanifi, Oxford: Oxford University Press, 2019, 167-183.

³⁷ “Ulusal Eğitim” sistemi olarak adlandırılan yöntemin banisinin kim olduğu konusu tartışmalı bir meseledir. Madras bölgesinde bir yetimhanede görev yapan İskoç Papaz Alexander Bell ve Londra’da öğretmenlik yapan Quaker mezhebine mensup Joseph Lancaster sistemin kurucuları olarak kabul edilmektedir. Madras Eğitim Sistemi veya Monitorial sistem olarak adlandırılan bu yöntem 1805-1812 yılları arasında Londra’da yoksulların eğitimi ve bunu kim tarafından himaye edileceği noktasında bir dizi tartışmaya neden olmuştur. Tartışmanın bir diğer odağı ise sistemin kim tarafından bulunduğu ile alakalıydı: Anglikan Kilisesine mensup olanlar Bell’e ait olduğunu iddia ederken, muhalifler Lancaster tarafından bulunduğunu savunmuştur. Bu tartışmalar neticesinde kilise ve muhalifler tarafından iki ayrı eğitim cemiyeti kurulmuş ve kilise destekçileri bu sistemi “ulusal eğitim sistemi” adıyla misyoner ve eğitim cemiyetleri aracılığıyla İngiliz sömürgelerinde yaymaya çalışmıştır.

³⁸ Bombay Hükümetinde Fakirlerin Eğitimi Teşvik Cemiyeti adıyla 29 Ocak 1815 yılında kurulan cemiyet, Bombay Eğitim Cemiyeti adıyla bilinmektedir. Cemiyetin kuruluşu ve faaliyetleri hakkında bkz: Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*.

cemiyet içinde kurulan komiteydi.³⁹ 1820 yılının Ağustos ayında kurulan komitenin görevi yerel dillerde okul ders kitapları hazırlamak ve okulların iyileştirilmesini sağlamaktı.⁴⁰ Ancak komitenin çabaları Bombay'da görev yapan önemli isimler tarafından yeterli görülmedi ve komitenin ayrı bir cemiyet olarak faaliyetlerine devam etmesi düşüncesi ortaya çıktı.⁴¹ Bu düşünce cemiyetin 1822 tarihli genel kurulunda resmi bir karara dönüştü.⁴² Böylece Bombay Yerel Eğitim Cemiyeti sadece yerlilerin eğitim işleriyle ilgilenen bir organ olarak faaliyetlerine başladı ve 1840 yılında Bombay hükümeti içinde bir eğitim birimi tesis edilene kadar bölgede önemli hizmetler ifa etmeye devam etti.⁴³

Vali ve destekçileri cemiyet kanadında bahsi geçen faaliyetleri yürütürken hükümet kanadında da önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Temmuz 1819'da şirket yönetim kurulu Bombay'da genç memurların eğitim görebileceği farklı alanlarda hizmet verecek bir kolejün kurulmasını talep eden mektubunu hükümete göndermişti.⁴⁴ Vali Elphinstone bu talebin karşılanması adına bir yıl sonra bir tutanak kaleme aldı ve tutanağında genç memurların yerel dilleri öğrenebileceği bir kolej kurulmasının öneminden bahsetti.⁴⁵ Valiye göre bunun için acilen bir komite kurulmalı ve gerekli adımları atılmalıydı.⁴⁶ Hükümet sekreteri Francis Warden başkanlığında kurulan komite bir süre sonra kolej taslağını hükümete gönderdi.⁴⁷ Vali konseyi ve komite bu meseleyle ilgi-

³⁹ "Extract from the Sixth Annual Report of the Bombay Education Society, 1821", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, s. 27.

⁴⁰ Bombay Eğitim Cemiyetinin tarihi, faaliyetleri ve yıllık olarak yayımladığı raporlar için bkz: Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*.

⁴¹ Bu konuyu gündeme getiren ilk isimlerden biri Bombay Başrahibi George Barnes idi. Bombay Eğitim Cemiyetinin kurucularından biri olan Barnes, Temmuz 1822'de Vali Elphinstone'a yazdığı mektupta öğretmen bulamadığından dert yanımuş ve komitenin bağımsız bir cemiyet olarak faaliyetlerine devam etmesini önermişti. "George Barnes to Elphinstone, 26 July 1822", Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, s. 260.

⁴² "Extract from The First Report of the Bombay Native School Book and School Society, August 1824", Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*, s. 43-44.

⁴³ Bombay Yerel Okul ve Okul Kitabı adıyla kurulan bu cemiyet 1827 yılından itibaren bu isimle anıldı. Cemiyetin tarihi, faaliyetleri ve yıllık olarak yayımladığı raporlar için bkz: Parulekar, *Selections from Educational Records (Bombay) Part II*.

⁴⁴ "Revenue Dispatch to Bombay 14 July 1819", Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, s. 253.

⁴⁵ "Minute of Mountstuart Elphinstone, 2 June 1820", *Appendix to Report*, s. 626-628.

⁴⁶ "Minute of Mountstuart Elphinstone, 2 June 1820", *Appendix to Report*, s. 628

⁴⁷ "From J. B. Samson to Francis Warden, 23 December 1820", R. V. Parulekar (ed.), *Selections from the Records of the Government of Bombay: Education, Part I, 1819-1852*, Bombay,

lendiği sırada valinin ardından Dekken Hükümet Temsilciği görevine atanan William Chaplin başka bir kolej önerisiyle hükümetin kapısını çaldı. Sabık Marata başkenti Pune’de bir kolej kurulmasını öneren Chaplin bu konuda hazırladığı taslağı hükümete gönderdi.⁴⁸ Böylece valinin önünde biri Bombay diğeri Pune’de kurulması planlanan iki kolej taslağı oldu.

Ancak mezkûr mesele hükümet içinde ciddi bir tartışmaya neden oldu. Vali konseyi üyelerinden Alexander Bell ve Guy Prendergast, Bombay’da kurulacak koleje itiraz ettiler.⁴⁹ Bunun üzerine meselenin Londra’daki yönetim kuruluna iletilmesine karar verildi.⁵⁰ Vali Elphinstone yaşanan gelişmeler nedeniyle Chaplin’in planına dönmek zorunda kaldı ve planın komiteye gönderilmesini ve üyeler tarafından değerlendirilmesini istedi.⁵¹ Komite üyeleri Chaplin’in önerisini takdir etmelerine rağmen kolejin Pune yerine Bombay’da kurulmasını istediler. Zira “Pune bir Marata şehriydi” ve bahsi geçen amaçlara bu şehirde ulaşılması mümkün değildi.⁵² Ancak Elphinstone kolejin Bombay’da kurulmasıyla alakalı öneriye karşı çıktı ve Pune şehrinde kurulması gerektiğini belirtti.⁵³

Hulasa Bombay’da sivil memurlar için kurulması planlanan kolejin açılışı ertelendi ve valinin ısrarlarıyla Pune Hindu Koleji 1821 yılında kapılarını öğrencilerine açtı.⁵⁴ Yeni kolej de cemiyet gibi “uzlaşma siyaseti” çerçevesinde bir adımdı ve Chaplin bunu hükümete gönderdiği mektubunda açık bir şekilde ifade etmişti.⁵⁵ Ona göre kolejde okutulacak ilimler “gereksizdi” ama

Calcutta: Asia Publishing House, 1953, s. 96; Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, s. 253.

⁴⁸ “Letter from William Chaplin to Francis Warden, Chief Secretary to Government, Bombay, 24 November 1820”, Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay: Education, Part I*, s. 92-95; “Fisher’s Memoir”, *Appendix to Report*, s. 194-324; 228-248.

⁴⁹ “Minutes of G. L. Prendergast” n. d, *Appendix to Report*, s. 628.

⁵⁰ Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, s. 253.

⁵¹ “Francis Warden to the College Committee, 22 February 1821”, Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay: Education, Part I*, s. 96-97.

⁵² “The College Committee to Government, 18 May 1821”, Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay: Education, Part I*, s. 97-98.

⁵³ Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, s. 254.

⁵⁴ “From William Chaplin to Francis Warden, Chief Secretary to Government, 7 October 1821”, Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay: Education, Part I*, s. 102.

⁵⁵ Zastoupil, “Mountstuart Elphinstone and Indian Education”, s. 170.

Hinduların zihinlerinin “ faydalı ilimlere” hazırlanması için bu teşebbüs gerekli-ydi. Yani amaç eğitim değil, siyasiydi.⁵⁶

MUHALİF KANAT : JAMES MILL VE FRANCIS WARDEN

Hükümet ve cemiyet ortaklığı, yeni valinin eğitim konusunda attığı adımlar ve bilhassa Pune kolejinin kuruluşu, Bombay’da ve Londra’da bahsi geçen eğitim politikalarına karşı olan odakları harekete geçirmişti. Batı Hindistan’da Elphinstone’un karşısına vali meclisi üyesi ve dönemin hükümet sekreteri Francis Warden, Londra’da ise James Mill dikildi.

Hükümet sekreteri Francis Warden’a göre kurulan ve kurulacak okullarda modern bilimler okutulmalıydı. Aslında Warden, Chaplin’den önce bir kolej taslağı hazırlamış; ancak yaşanan gelişmeler nedeniyle bunu göndermekten vazgeçmişti.⁵⁷ Valinin eğitim politikalarına karşı çıkan Warden, Elphinstone’un aksine misyonerlerin himayesindeki eğitim faaliyetlerinin el altından desteklenmesi gerektiğini düşünüyordu.⁵⁸

Francis Warden, Elphinstone’un politikalarını tenkit ederken Londra, Pune şehrinde kurulan kolejle alakalı görüşlerini henüz açıklamamıştı. Nihayet 1823 yılında Bombay’ı bilgilendiren yönetim kurulu, “şir öğretmek” için kolej kurulmasına lüzum olmadığını, “ faydalı ilimlerin” tahsil edileceği kurumların tesis edilmesi gerektiğinin altını çizdi.⁵⁹ Yönetim kurulunun bu tavır Bombay için önemli bir uyarıydı ve benzer bir metin bir süre sonra Bengal’e de gönderilecekti.⁶⁰ Londra’daki idareciler özetle Genel-Vali Warren Hastings döneminde başlayan geleneksel ilimlerin himaye edilmesi projesine itiraz ediyor ve “ faydalı ilimlerin” tahsil edilmesini öneriyordu.

⁵⁶ “Letter from William Chaplin to Francis Warden, Chief Secretary to Government, Bombay, 24 November 1820”, Parulekar, *Selections from the Records of the Government of Bombay: Education, Part I*, s. 92; K. A. Boman-Behram, *Educational Controversies in India: The Cultural Conquest of India under British Imperialism*, Bombay, n. d., s. 498-499; Zastoupil, “Mountstuart Elphinstone and Indian Education”, s. 171.

⁵⁷ Parimala V. Rao, *Beyond Macaulay Education in India 1780-1860*, London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2020, s. 95-96

⁵⁸ “Minute by Francis Warden, Esq. Member of Council at Bombay, 29 December 1823”, *Appendix to the Report*, s. 378.

⁵⁹ “Public Dispatch to Bombay, 11 June 1823”; Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, s. 256.

⁶⁰ “Court of Directors’ Revenue Department Dispatch to the governor-general in council Fort William in Bengal, 18 February 1824”, Zastoupil and Moir, *The Great Indian Education Debate*, s. 115-117.

Öte yandan söz konusu metnin taslağının kim tarafından hazırlandığı da önemli bir gündem maddesiydi ve vali bunu öğrenmek için hemen harekete geçti. Bu konuyu şirketin Londra ofisindeki arkadaşına soran vali aslında cevabı biliyordu: James Mill.⁶¹ Valinin Bombay'daki eğitim politikalarına karşı çıkan James Mill, 1818'de *The History of British India* eseriyle şöhrete kavuşmuş ve elde ettiği itibarla iki yıl sonra şirketin Londra ofisine girmeyi başarmıştı.⁶² Mill ile birlikte şirket ofisine giren ve Elphinstone'un yakın arkadaşlarından biri olan Edward Strachey, bir yıl sonra ona gönderdiği mektupta, taslakların Mill tarafından yazıldığını ancak bazı durumlarda şirket idarecilerinin metinlere müdahale edebileceğini hatırlattı.⁶³

Aslında yüzyılın ilk yıllarında kaleme aldığı yazılara göz atıldığında Mill'in şirket karşıtı bir isim olduğu açıktır.⁶⁴ Ancak ilerleyen yıllarda bu görüşünü değiştiren Mill, Hindistan'a hiç gitmemesine rağmen eserinin kendisine kazandırdığı itibarla şirketin kapıları kendisine ve çocuklarına açtı.⁶⁵ Dahası bu duruma kendisi de şaşırды.⁶⁶ Faydacı görüşleri ile bilinen Mill, Hinduların "geri kalmışlığını" dini inançlarına bağlayarak Hint toplumunun dönüştürül-

⁶¹ "Letter from Mountstuart Elphinstone to Strachey, 19 January 1824", Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, s. 257.

⁶² James Mill, *History of British India*, with notes by Horace Hayman Wilson, 10 Volumes, 5th edisyon, London: James Madden, 1858; Jeng-Guo Chen, *James Mill's History of British India in Its Intellectual Context*, University of Edinburgh, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2000.

⁶³ "Strachey to Mountstuart Elphinstone, 20 January 1825", Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, s. 257.

⁶⁴ Adam Knowles, "Conjecturing Rudeness: James Mill's Utilitarian Philosophy of History and the British Civilizing Mission", içinde Carey A. Watt and Michael Mann (ed.), *Civilizing Missions in Colonial and Postcolonial South Asia From Improvement to Development*, London, New York, Delhi: Anthem Press, 2011; s. 40-41; Mill'in şirket karşıtı yazıları ve değişen fikirleri için bkz: James Mill, "East Indian Monopoly", *Edinburgh Review*, 19/37, (November 1811); James Mill, "East Indian Monopoly", *Edinburgh Review*, 20/40, (November, 1812); James Mill, "Malcolm's Sketch of the Sikhs", *Edinburgh Review*, 21/42, (July 1813).

⁶⁵ Baba Mill'in akabinde, 1823 yılında John Stuart Mill şirketin Londra ofisine girmeyi başardı. Diğer iki oğlu ise şirketin Hindistan'daki eyaletlerinde görev yaptı.

⁶⁶ Mill şaşkınlığını ifade ettiği mektuplar için bkz: "Letter from James Mill to Dumont, 13 December 1819", Knowles, "Conjecturing Rudeness: James Mill's Utilitarian Philosophy of History and the British Civilizing Mission", s. 41; 59; David Ricardo, Piero Saffra and M. H. Dobb (eds.), *The Works and Correspondence of David Ricardo*, Volume VIII, Cambridge: Cambridge University Press, 1951, s. 40; Zachary Macaulay'a yazdığı mektup için bkz: "Letter from James Mill to Zachary Macaulay, 13 April 1819", Knowles, "Conjecturing Rudeness: James Mill's Utilitarian Philosophy of History and the British Civilizing Mission", s. 41; 59; Macaulay & Viscountess Knutsford, *Life and Letters of Zachary Macaulay*, London: E. Arnold, 1900, s. 347-348.

mesi hususunda radikal önerilerde bulundu.⁶⁷ Bu görüşlerini eserinde ayrıntılı bir şekilde açıkladı.

VALİ ELPHINSTONE'UN EĞİTİM TUTANAĞI

Yaşanan gelişmeler üzerine Elphinstone Aralık 1823'te eğitim sahasında attığı ve atacağı adımları içeren kapsamlı ve detaylı bir tutanak kaleme aldı.⁶⁸ Raporunda, eğitim dili, kurulmasını planladığı kurumlar, müfredat, yığınların ve seçkinlerin eğitimi, Hindu alimlerin himaye edilmesi, eğitime ayrılacak gelirler ve daha birçok konuya değinen Elphinstone özetle şu mesajı veriyordu: Bombay hükümeti “ya geleneksel ilimleri yani Brahman alimlerin himaye edilmesini destekleyen bir politikayı takip edecekti ya da hiçbir şey yapmayacaktı”.⁶⁹

Tutanakta cemiyet ve hükümet arasında devam eden iş birliğinin gerekliliğinin altını çizen Elphinstone, Hint eğitim tarihinde “önemli” bir dönüm noktası olarak değerlendirilen Lord Macaulay'ın tutanağından çok daha önce eğitime dair birçok meseleyi bu tutanakta tartıştı. Metnin içeriğini bir yana bıraktığımızda metnin konumuz açısından en önemli tarafı söz konusu tutanağın Londra'daki yetkili isimleri ikna etmek için yazılmasıydı. Zikredildiği gibi uzun yıllardır bölgede görev yapan Elphinstone, sabık idare, bölge halkı ve Brahman alimler hakkında en bilgili ve tecrübeli isimlerden biriydi. Zaten şirket idarecileri de onu bu nedenlerle valilik görevine layık görmüşlerdi. Bölgede atılacak adımlar noktasında Londra'daki memurların bölge hakkındaki bazı hususiyetleri göremeyebileceğinin altını çizen vali, radikal reformların “kırlgan” hâkimiyetlerine zarar verebileceğini noktasında endişeliydi.⁷⁰ Londra'nın 1823 tarihli mektubuna karşı çıkan Elphinstone “faydalı ilimlerin” okutulması için henüz erken olduğunu hatırlatıyor ve “ihtiyatlı bir dönüşüm” fik-

⁶⁷ Javed Majeed, *Ungoverned Imaginings: James Mill's The History of British India and Orientalism*, Oxford: Clarendon Press, 1992; Manan Ahmed Asif, *The Loss of Hindustan The Invention of India*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2020.

⁶⁸ “Minute by the Hon. Mountstuart Elphinstone, March 1824”, Forrest, *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honourable Mountstuart Elphinstone*, s. 76-116; “Extract Minute by the Hon. Mountstuart Elphinstone, Governor of Bombay, 13 December 1823”, A. N. Basu (ed.), *Indian Education in Parliamentary Papers, Part 1 (1832)*, Bombay: Calcutta: Asia Publishing House, 1952, s. 197-211; “Extract Minute by the Hon. Mountstuart Elphinstone, Governor of Bombay, 13 December 1823, *Appendix to Report*, s. 365-376.

⁶⁹ “Minute by the Hon. Mountstuart Elphinstone”, Forrest, *Selections from the Minutes*, s. 76-116.

⁷⁰ Zastoupil and Moir, *The Great Indian Education Debate*.

rinden bahsediyordu. Onun dikkat çektiği bir başka husus ise bölgede eğitimin sisteminin durumunu tespit etmek için bir tahkikat yapılması ile alakalıydı. Onun bu önerisi kısa bir süre sonra hükümet sekreterinin kaleme aldığı metinle bölgede görev yapan tahsildarlara ve bölge hakimlerine gönderildi. 1823 yılı Bombay’da eğitim işleri bakımından oldukça hareketliydi. Londra’nın mektubu, valinin raporu ve eğitim tahkikatı önemli gelişmelerin habercisiydi.

BOMBAY EĞİTİM TAHKİKATI

Bombay Valisi Elphinstone’un kaleme aldığı kapsamlı ve ayrıntılı tutanak bölgede eğitim alanında atılacak adımların ilk resmi taslağı olarak değerlendirilebilir. Onun önerilerinden biri de bölgede bir eğitim tahkikatı yapılmasıydı. Bu mesele kısa bir süre sonra vali meclisinin önüne geldi. Meclisin onayını aldıktan sonra Bombay Hükümet Sekreteri J. Farish bölgede görev yapan memurlara 10 Mart 1824 tarihli bir mektup gönderdi. Farish, memurlardan vazifeli oldukları bölgelerde aşağıda belirtilen sorulara cevap verecek şekilde bir rapor hazırlamalarını istedi:

- Bölgelerdeki köy okullarının sayısı kaçtır?
- Köylerin ve okulların birbirine oranı nedir?
- Okul yöneticilerine verilen destekler ve bunların kaynakları nelerdir?
- Şu an okulu olmayan köylerde okul yöneticileri için benzer şartlar oluşturulabilir mi?
- Öğretmen maaşlarının köy gelirlerinden ödenmesi durumunda hangi ödenekler kullanılabilir?
- Tahsis edilen araziler için bu tür tahsisatlar verilebilir mi?
- Daha önce durdurulan dini ödenekler tekrar bu amaçla verilebilir mi?
- Hangi dini hizmetler için ayrılan ödenekler bunun için kullanılmaz?
- Böyle bir adım atılması durumunda bundan herhangi bir sorun çıkar mı?⁷¹

Valinin 1823 tarihli raporunda “son derece önemli olarak gördüğü” Bombay Eğitim Tahkikatı için süreç böylece başladı. Eyalet sınırları içindeki

⁷¹ Parulekar, *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay*, s. 179-181.

bölgelerden gönderilen raporlar hükümet sekreterine ulaştı ve Farish resmi talebin tevdi edilmesinden tam bir yıl sonra gerekli birimlere tahkikat raporlarının özetini gönderdi.⁷²

Tahkikat neticesinde toplanan bilgilerin doğruluğu ise tartışmaya açık bir konudur. Bir yıl gibi kısa bir sürede bu bilgileri toplamının zorluğu dikkate alınmalıdır. Süreci ayrıntılı bir şekilde değerlendiren R. V. Parulekar'a göre tahkikat neticesinde verilen bilgiler oldukça tutarsızdır.⁷³ Parulekar'ın işaret ettiği gibi tahkikatın hızlı bir şekilde tamamlanmış olması raporların güvenilirliği hakkında soru işaretleri oluşturmaktadır. Örneğin Surat tahsildarları raporlarını hükümetin resmi talebinden sadece dört ay sonra Farish'e göndermişti.⁷⁴

İkinci ve daha önemli olan husus ise Peşva idaresine son veren İngilizler hakkında yerli halkın duyduğu endişeydi. Yetkili memurların halk arasında dolaşması şüpheleri arttırmıştı.⁷⁵ Halkın mezkur endişeleri, raporları kaleme alan İngiliz yetkililer tarafından da doğruladı. Surat bölgesindeki tahkikat konusunda değerlendirmelerini paylaşan bir yargıç hükümet memurlarına yönelik halkın tepkisinden bahsetmektedir. 30 Eylül 1824 tarihinde raporunu gönderen yargıç Henderson yeni kurulacak sistemle alakalı menfi görüşlerden bahsetmektedir.⁷⁶ Güney Konkan bölgesinden 4 Eylül 1824 tarihinde raporunu gönderen yargıç V. Hale de Henderson ile aynı kanaatleri paylaşmaktadır ve bölgede yeni kurulan okulların "muhalif okullar" [opposition schools] olarak değerlendirildiğini söylemektedir.⁷⁷ Hükümetin yeni eylem planına ve bu doğrultuda yapılan tahkikata dini nedenlerden dolayı da karşı çıkılması muhtemeldi. Bahsi geçen dönemde misyoner okulların sayısının bölgede giderek artıyordu ve yerli halkın endişelerinin artmış olması son derece doğaldı.

Öte yandan hükümetin teşvikleriyle hazırlanan raporlarının güvenilirliği sarsan sadece raporların hazırlanmış süresi ve bölgenin siyasi ve askerî durumu değildi. Bu dönemde bölgede faaliyetlerine devam eden çok çeşitli, farklı dini gruplara ait okullar vardı ve bu okullar bilhassa finansal kaynakların yetersizliği veya iklim şartları nedeniyle bazen kapanıp bazen açılabilirdi.

⁷² Parulekar, *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay*, s. 158-175.

⁷³ Parulekar, *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay*, s. XVII.

⁷⁴ Parulekar, *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay*, s. XVII.

⁷⁵ Parulekar, *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay*, s. XVIII.

⁷⁶ Parulekar, *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay*, s. XVII-XIX; 68-69.

⁷⁷ Parulekar, *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay*, s. XIX.

Kısaca şartlar eğitim faaliyetlerinin süresini, kapsamını ve kalitesini belirlemekteydi. Bu koşulları anlatan bir örnek Broach tahsildarının 17 Temmuz 1824 tarihinde merkeze gönderdiği rapordur. Ona göre “eğitim bu bölgede sadece yağmurun hüküm sürdüğünü dönemlerde verilirdi”.⁷⁸ Kısaca batı Hindistan’da İngilizlerin hâkimiyetlerini tesis etmeye çalıştıkları bir dönemde böylesine geniş bir tahkikatın yapılması ve bunun neticesinde mevcut sistemi tanımlayacak gerçek istatistikî bilgilere ulaşılması pek mümkün değildi. Sömürge idarecileri, ilerleyen yıllarda bölgenin eğitim envanterini çıkarmak için bir teşebbüste daha bulunacaktı.⁷⁹ Bu bağlamda Bombay vali meclisi üyesi Prendergast’ın 1821 yılındaki ifadelerini tekrar hatırlamakta fayda var. Vali meclisine gelen bir okul kurma talebiyle alakalı olarak Prendergast itirazlarını dile getirmiş ve bölgede kuvvetli bir eğitim sistemi olduğuna dikkat çekmişti.⁸⁰ Meclis üyesine göre böyle bir ihtiyaca lüzum yoktu.

“... Hâkim olduğumuz topraklarda yer alan küçük ya da büyük köylerde en az bir tane; daha büyük yerlerde daha fazla, kasabalarda pek çok ve büyük şehirlerde her mahallede okul vardır. Bu okullarda gençlere okuma, yazma ve aritmetik öğretilmektedir. Ekonomik bir sistem üzerine bina edilen okullarda, ailelerin durumuna göre bir veya iki avuç tahıl ile aylık bir rupi arasında değişen oranlarda okul yöneticisine ödemler yapılırdı. Bu eğitim oldukça basit ve etkilidir. Çiftçiler ve küçük araçlar arasında kendi hesaplarını doğru bir şekilde tutamayan neredeyse yoktur. Dahası bana göre bu şahıslar İngiltere’deki alt tabakadaki insanlardan daha iyi durumdadır. Büyük tüccarlar ve bankacılar da çok kolay, bilinçli ve temiz bir şekilde hesaplarını tutabilirler. Yine bu noktada İngiliz tüccarlara eşit durumdadırlar ...”⁸¹

Raporların hazırlanma sürecinde karşılaşılan bir diğer önemli zorluk öğrencilerin devamsızlığı ile alakalıydı. Bilhassa on dokuzuncu yüzyılda alt kıtada eğitim konusunda gözlemlerini paylaşan Avrupalıların büyük bir bölümü öğrencilerin okula devam etmediklerinden ve ailelerine yardım ettiklerinden dert yamaktaydılar.⁸² Bu bağlamda öğrencilerin sayısını tespit etmek oldukça zor bir işti. Broach tahsildarı bu konudan şikayetçi olan isimlerden

⁷⁸ Parulekar, *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay*, s. XX; 72.

⁷⁹ Parulekar, *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay*.

⁸⁰ Ballhatchet, *Social Policy and Social Change in Western India*, s. 259.

⁸¹ Parulekar, *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay*, s. XXI.

⁸² Parulekar, *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay*.

biriydi ve “tatmin edici bir şekilde bunu tespit etmenin mümkün olmadığını” ifade etti.⁸³

SONUÇ

İfade edildiği üzere Bombay başkanlığında eğitim meselesi tartışmalı bir hale gelmişti ve valinin şirket yönetim kurulunu ikna etmesi gerekiyordu. Çünkü valiye göre şirketin bölgedeki hâkimiyeti henüz tazeydi ve radikal reformlar tamir edilemez hasarlara neden olabilirdi. Öte yandan Dekken Hükümet Temsilcisi William Chaplin’in de kolej taslağında ifade ettiği gibi yerlilerin zihinlerinin modern bilimlere hazırlanması için son derece “gereksiz” ilimlerin bir süre okutulması zaruretti. Bu siyaseti eleştiren Francis Warden ve James Mill ise farklı düşünüyorlardı. Onlara göre bu ilimleri tahsil etmenin hiçbir faydası yoktu ve hükümetin acilen bu siyasetten dönmesi gerekiyordu. Dahası şirket yönetim kurulunun 1823 yılında gönderdiği mektubun iki ismin fikirlerini desteklemesi valinin elini kolunu bağlamıştı. Bu noktada valinin kaleme aldığı tutanak yönetim kurulunu ikna etmeye çalışırken tahkikat aslında geleneksel kurumların var olduğunu ancak bunların yetersizliğini göstermek amacıyla yapıldı. Bu manana bahsi geçen iki hamle de eğitim sisteminin durumunu tespit etmekten ziyade Londra’daki yönetim kurulunu ikna etmek ve muhalifleri susturmak amacıyla yapılan siyasi hamlelerdi.

⁸³ Parulekar, *Survey of Indigenous Education in the Province of Bombay*.

KAYNAKÇA

- Adam, William, *Report on the State of Education in Bengal*, Calcutta: G. H. Huttman, Bengal Military Orphan Press, 1835.
- Adam, William, *Third Report on the State of Education in Bengal, including Some Account of the State of Education in Behar, and A Consideration of the Means Adapted to the Improvement and Extension of Public Instruction in Both Provinces*, Calcutta: G. H. Huttman, Bengal Military Orphan Press, 1838.
- Andreas Gross, Y. Vincent Kumaradoss, and Heike Liebau (eds), *Halle and the Beginning of Protestant Christianity in India*, 3 vols, Halle: Franckesche Stiftungen, 2006.
- Ballhatchet, Kenneth, *Social Policy and Social Change in Western India, 1817-1830*, London: Oxford University Press, 1957.
- Basu, A. N. (ed.), *Indian Education in Parliamentary Papers, Part 1 (1832)*, Bombay: Calcutta: Asia Publishing House, 1952.
- Boman-Behram, K. A., *Educational Controversies in India: The Cultural Conquest of India under British Imperialism*, Bombay, n. d.
- Campbell, A. D., "On the State of Education of the Natives in Southern India", *Transactions of the Literary Society of Madras*, 1/5, (1834), s. 350-360.
- Carson, Penelope, *The East India Company and Religion 1698-1858*, Woodbridge: The Boydell Press, 2012.
- Chen, Jeng-Guo, *James Mill's History of British India in Its Intellectual Context*, University of Edinburgh Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2000.
- Choksey, R. D., *Mountstuart Elphinstone: The Indian Years 1796-1827*, Bombay: Popular Prakashan, 1971.

- Colebrooke, T. E., *Life of Mountstuart Elphinstone*, London: John Murray, 1884.
- Colebrooke, T. E. "Memoir of the Honourable Mountstuart Elphinstone", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 18 (1861), ss. 221-344.
- Cotton, J. S., *Mountstuart Elphinstone and the Making of South-Western India*, Oxford: Clarendon, 1896.
- Dharampal, *The Beautiful Tree: Indigenous Indian Education in the Eighteenth Century*, New Delhi: Biblia Impex, 1983.
- DiBona, Joseph, (ed), *One Teacher, One School: William Adam's Report on Vernacular Education in Bengal, Calcutta 1835-1838*, Delhi: Biblia Impex Private Ltd., 1983.
- Duff, Alexander, "Review of William Adam's 2nd and 3rd Reports on the State of Education in Bengal and Behar, 1836-1838", *Calcutta Review*, 2, (1844), ss. 301-376.
- Edwarness, S. M., "Maratha Administration", *The Cambridge History of India V British India 1497-1858*, nşr., H. H. Dodwell, New Delhi, 1958.
- Elphinstone, Mountstuart, *Report on the Territories Conquered from the Paishwa, Submitted to the Supreme Government of British India*, Calcutta: At The Government Gazette Press, 1821.
- Forrest, G. W., *Selections from the Minutes and Other Official Writings of the Honorable Mountstuart Elphinstone*, London: Richard Bentley and Son, 1884.
- Frykenberg, R. E., "Modern Education in South India, 1784-1854: Its Roots and Its Role as a Vehicle of Integration under Company Raj", *The American Historical Review*, 91/1, (1986), ss. 37-65.
- Gandhi, M. K. *The Future of India, International Affairs*, 10/6, (November, 1931), s. 721-739.

Gordon, Stewart, *The Marathas 1600-1818*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Great Britain East India Company, Select Committee on the House of Commons, I Public, Appendix to Report from the Select Committee of the House of Commons on the Affairs of the East India Company, 1832.

Knowles, Adam, “Conjecturing Rudeness: James Mill’s Utilitarian Philosophy of History and the British Civilizing Mission”, Carey A. Watt and Michael Mann, (ed), *Civilizing Missions in Colonial and Postcolonial South Asia From Improvement to Development*, London, New York, Delhi: Anthem Press, 2011, s. 37-65.

Knutsford, Macaulay & Viscountess, *Life and Letters of Zachary Macaulay*, London: E. Arnold, 1900.

Majeed, Javed, *Ungoverned Imaginings: James Mill’s The History of British India and Orientalism*, Oxford: Clarendon Press, 1992.

Manan, Ahmed Asif, *The Loss of Hindustan The Invention of India*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2020.

Mill, James, “East Indian Monopoly”, *Edinburgh Review*, 19/37, November 1811.

Mill, James, “East Indian Monopoly”, *Edinburgh Review*, 20/40, November, 1812.

Mill, James, “Malcolm’s Sketch of the Sikhs”, *Edinburgh Review*, 21/42, July 1813.

Mill, James, *History of British India*, ed. with notes by Horace Hayman Wilson, 10 Volumes, 5th edisyon, London: James Madden, 1858.

Parulekar, R. V. (ed.), *Selections from the Records of the Government of Bombay: Education, Part I, 1819-1852*.

- Parulekar, R. V. (ed.), *Selections from Educational Records (Bombay) Part II, 1815-1840*, Bombay, Calcutta: Asia Publishing House, 1955.
- Parulekar, R.V. (ed.), *Survey of Indigenous Education on the Province of Bombay (1820–1830)*, Bombay: Asia Publishing House, 1951.
- Rao, Parimala V., *Beyond Macaulay Education in India 1780-1860*, London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2020.
- Ricardo, David, Piero Saffra and M. H. Dobb, (eds.), *The Works and Correspondence of David Ricardo*, Volume VIII, Cambridge: Cambridge University Press, 1951.
- Richter, Julius, *A History of Missions in India*, translated by Sydney H. Moore, New York, Chicago, Toronto: Fleming H. Revell Company, 1908.
- Row, V. Venkata Gopal (ed.), *Life of Vennelacunty Soob Row (Native of Ongole), Translator of the Late Sudr Court, Madras, from 1815 to 1829, As Written by Himself*, Madras: Foster Press, 1873.
- Sharp, Henry, (ed.), *Bureau of Education, India, Selections from Educational Records Part I, 1781-1839*, Calcutta: Superintendent, Government Printing, India, 1920.
- The Collected Works of Mahatma Gandhi, 54, 13 October 1931 - 8 February 1931, New Delhi: Publications Division Government of India, 1999, s. 53-66.
- The Law Relating to India, and the East India Company; with Notes and an Appendix*, London: William H. Allen, 1840.
- The Missionary Register, 1813, London: 1816.
- Tschurennev, Jana, *Empire, Civil Society, and the Beginnings of the Colonial Education in India*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

Zastoupil, Lynn and Moir, Martin, (ed.), *The Great Indian Education Debate: Documents Relating to Orientalist-Anglicist Controversy, 1781-1843*, London: Curzon Press, 1999.

Lynn Zastoupil, "Mountstuart Elphinstone and Indian Education", *Mountstuart Elphinstone in South Asia: Pioneer of British Colonial Rule*, ed., Shah Mahmud Hanifi, Oxford: Oxford University Press, 2019, 167-183.